

Петар Милосављевић¹

Филозофски факултет у Новом Саду

РАЂАЊЕ СЛАВИСТИКЕ И ПОСЛЕДИЦЕ²

САЖЕТАК: Овај текст има три дела. У првом се говори о европском свету из времена пре рађања националних филологија европских народа, о рађању славистике и о последицама које је тај крупан догађај имао по немачки и словенски свет. У другом делу текста се говори о настојањима Аустрије да славистику стави под своју контролу и да је каналише. У трећем делу се обраћа пажња на судбину два кључна словенска народа, Руса и Срба, и на улогу које они као народи, али и њихове државе, могу данас да одиграју у словенском свету.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: националне филологије, германистика, славистика, србистика, русистика, Аустрија, Русија, Србија.

ПРВИ ДЕО

1.

Судбина свих народа зависи од националне филологије која се њима бави. Слично је и са групама народа који су међусобно повезани заједничким пореклом и језицима који имају заједнички корен.

Ова теза се може проверити на случају филологије која се бавила Србима, као и филологије која се бавила једним од најраспрострањенијих група народа на свету, Словенима.

Ни национална филологија која се бави Србима, србистика (*serbica*), ни филологија која се бави Словенима, славистика (*slavica*), нису настале случајно ни изоловано од других филологија које се баве европским народима. Суштина и сама појава ових филолошких дисциплина могу се разумети тек ако се имају у виду историје других европских народа, а посебно филологије које се зову германистика, англистика, романистика, италијанистика, еспањолистика, нидерландистика, хунгарологија, албанистика итд.

---

¹ mpetar@uns.ac.rs

² Овај текст писан је као реферат за научни скуп Историјски аспект словенског јединства, који је одржан у Руском дому у Београду, 20. марта 2010. године.

2.

Клишетирано је мишљење да су се савремене нације стварале у другој половини 18. или у првој половини 19. века, као последица јачања грађанске класе у Европи. Пунија истина о стварању модерних нација добија се ако се има у виду институционализација националних филологија у истом периоду које су се бавиле европским, па самим тим и словенским народима. Националне филологије су дале основе за поимање модерних нација. Нужно је, зато, да се обрати пажња превасходно на оно што је, међу тим повезаним појавама, суштинско, од онога што је међу њима и у њима само појавно.

3.

Проблеме са којима се данас Срби и Словени суочавају боље ћемо сагледати ако рађање националних филологија узмемо као кључни догађај у светској историји. Појаве пре тога догађаја морају се схватати и објашњавати на један начин, од појава које су настале после тога догађаја и које се морају објашњавати у складу са овим променама.

Не може се, на пример, тврдити да пре 18. века нема националних држава. Али стварање националних држава раније није био ни идеал ни циљ. Најпознатији народи старог света, Грци, немају националну државу, већ више грчких полиса-држава. Не може се рећи да Александар Македонски тежи стварању националне државе. Такође, не може се рећи ни да је Рим био национална држава Римљана.

У средњем веку, само се са натезањем може говорити о постојању националних држава. Тадашње феудалне државе нису националне. Француска ће се створити као национална држава и пре 18. века, а Немачка ће, као велика национална држава, настати тек у другој половини 19. века.

Ни Срби у средњем веку немају једну националну државу. Краљеви Драгутин и Милутин су посебно владали својим краљевинама. Душанова држава је била империја, тј. држава Срба, Грка и Бугара. И Лазарева кнежевина била је тек једна од тадашњих држава у којима су живели Срби.

Неистинито је тврдити да Дубровачка република није била српска држава. У овој државици-полису становници су у већини били они из српског залеђа. У њој се, као домаћим језиком, највише српски говорило. Она је прављена по моделу италијанских држава-полиса, у којима се, као народним језиком, говорило италијански.

Ни Византија није била грчка национална држава, иако је окупљала готово све делове грчког народа. Чак ни у имену ове државе

није било истакнуто грчко име. Она се, званично, звала Источно ромејско царство. Поред грчког народа, она је обухватала и неке словенске и неке романске и источне народе.

Ни Аустрија није била немачка држава. Више је инсистирала на имену Свето римско царство. Што значи да је претендовала да буде наследница Рима. Сем Немаца и Мађара, окупљала је и бројне словенске народе: Чехе, Словаке, Пољаке, Словенце, Хрвате, Србе, Украјинце и Русине.

4.

Савремена Европа данас обједињује две велике скупине народа: западноевропске и источноевропске. У тим групама народа учествују три велике скупине: романски и германски народи, с једне, и словенски народи, с друге стране. Оваква подела ових група народа на две скупине, уврежила се последњих деценија као последица политичких подела које су настале као резултат Другог светског рата.

Природнија и старија од овакве поделе јесте она заснована на језичко-етничкој основи. Исправније је рећи да Западну Европу данас чине романски и германски народи, а да су у Источној Европи најраспрострањенији словенски народи. У овом делу Европе живе и несловенски народи.

Ситуацију у Европи пре рађања националних филологија боље ћемо разумети ако се ослонимо на неке оријентире.

Један од тих оријентира може нам бити књига Ернста Роберта Курциуса *Европска књижевност и латинско средњовековље* (1961). Она показује да је у Европи, све до 18. века, доминантан језик, био латински, иако је овај језик, већ од средњег века, био мртав језик јер га ниједан народ није имао као матерњи. Латински је био државни или званични језик у многим тадашњим државицама. Али је био и језик културе и међусобне комуникације. Борба за увођење националних језика била је дуга и тешка. На почетку те борбе стоје тројица великих италијанских писаца: Данте, Петрарка и Бокачо. Нешто касније, сличну улогу одиграће у својим срединама Рабле, Шекспир, Сервантес.

Код Словена, ситуација је била нешто другачија. Словенски народи су у средњем веку употребљавали један жив језик, словенски, који им је био заједнички. Овај се књижевни језик, временом, дели на поједине националне редакције, а поједина наречја заједничког народног словенског језика прерастаће у посебне националне, а затим и у посебне књижевне језике.

За разумевање ситуације у словенском свету, најинтересантнија је Аустријска монархија, зато што је окупљала највећи број словенских народа. У овој држави језик комуникације био је пре-

васходно латински. На латинском језику су цареви овога Царства давали привилегије и српским патријарсима. Тек у другом плану је био народни језик владајуће династије Хабсбурга, немачки. Слично је било и са мађарским језиком у Угарској, којим је говорила мањина становника ове државе.

5.

Увођење националних филологија у живот од краја 18. века може се окарактерисати као промена владајућих парадигми. Дотле владајућу парадигму, која је у први план стављала латински, односно старословенски, све више ће замењивати парадигма/модел која ће у први план стављати националне језике.

Уместо грчког израза парадигма ове промене ћемо исто тако разумети ако употребимо француски израз модел који има адекватно значење.

Смена парадигми/модела обично се везује за једно велико име у филологији: за име Јохана Готфрида Хердера (1744–1803). Појаву Хердера ћемо потпуније схватити ако његову улогу сагледамо у процесима деструктуризације постојеће парадигме и структурализације нове. Хердер је био један од филолога који је, у овим процесима, идеје нове парадигме најбоље структурализирао и артикулисао. На тако нешто га је припремила, између осталог, и лична биографија. Кенигсберг, у чијој се околини родио, (а то је било и Кантово родно место) било је и место додира Немаца и Словена, тј. немачког и руског језика.

За разумевање самих његових идеја посебно је значајна књига *Идеје о филозофији историје човечанства* (1774–81). У мојој хрестоматији *Теоријска мисао о књижевности* (1991, 2010) донета су и два текста из ове књиге. Један се зове *Народ и језик* (у мом преводу) и један *Словенски народи* (у преводу Милоша Тривунца).

Први текст разматра стару идеју о најдубљој повезаности народа и језика. Идеја о овој вези посебно је била присутна у старим словенским текстовима. Израз *језици* из тих текстова данас се обично преводи изразом *народи*. За потврду овог става подсећам на једно место из *Житија Светог Симеона* од Светог Саве. У оригиналу се не каже да су Немањиним одру дошли да се поклоне представници разних народа: Иверци (Грузијци), Бугари, Руси, Грци, а „најзад и ми чеда његова духовна” (мисли на Србе). Уместо израза *народи* у оригиналу стоји израз *језици*.

Теза о повезаности језика и народа није произвољна. Кроз језик исијава душа народна. Тако је мислио највећи Хердеров следбеник

међу немачким лингвистима, Хумболт, најкрупније име из предсосировске лингвистике.

Хердерове идеје на још јаснији начин илуструје његова антологија *Народне песме*, у две књиге (1778–9), која је постала популарна под именом *Гласови народа у песмама*. У овој антологији има 162 песме, а од њих су само 40 немачке. Већина је припадала другим европским народима. Међу њима су и четири песме које су испеване на српском језику: *Хасанагиница* и три песме из *Разговора угодног народа славинског* Андрије Качића Миошића (1756–1759).

Идеја која је зрачила из Хердеровог става може се најкраће формулисати формулом: Један језик – један народ. На тој формули могли су убудуће да процветају и национални језици европских народа, али и националне филологије. На овим идејама темељио се и размах романтизма. Сви европски народи имали су велике романтичаре, али и велике филологе и велике националне идеологе. Тада се пишу граматике националних језика, праве се речници, праве се и велики национални песнички епови.

Онако како је код других народа, тако је и код Срба. Делање Карађорђа, Милоша Обреновића, Вука Карацића, Његоша, резултат су тих општих процеса.

6.

Шта је значила смена парадигми, која се везује за појаву Хердерових идеја, моћи ћемо да сагледамо на примеру двојице највећих српских писаца 18. века: Захарије Орфелина и Доситеја Обрадовића.

Старији од њих за генерацију, Захарија Орфелин (1726?–1785), и разликује и не разликује јасно српски од руског језика, нити српски од руског народа. У његовим текстовима могу се наћи потврде и за једну и за другу тврдњу. По њему су Руси и Срби један народ по вери. Разлике између два језика он више види као разлике између два стила, у смислу у којем је те разлике правио његов савременик Теодор Миријевски, који је уважаван и као руски и као аустријски стручњак за језичка питања. У другој глави Орфелинове двотомне књиге *Житије Петра Великог* има далеко више информација о Словенима него што их има у поменутом Хердеровом текстићу о Словенима који је међу словенским филолозима одиграо прекретничку улогу. Ствар је у томе што је Хердер јасно видео словенски језички и етнички индивидуалитет. Орфелин, међутим, видео је посебност словенског света, али није јасно видео однос два међусобно блиска индивидуалитета, руског и српског.

Доситеј Обрадовић је већ мислио у духу нове парадигме и о Србима и о Русима. Своје виђење Словена најјасније је изнео у *Ме-*

зимцу, посмртно објављеној књизи (1819). Зато бисмо с правом могли да кажемо да је Орфелинова мисао предхердеровска, а Доситејева постхердеровска. Разлике међу њима јасније ће се видети помоћу Хердера.

7.

Идеје које је формулисао Хердер оставиле су трајне трагове на збивања која се тичу филолошке и националне мисли и Немаца, али и Словена. Ова збивања су међусобно повезана, јер су део истог процеса.

Непуне две деценије после објављивања поменутих Хердерових књига, јавља се једна знаменита књига: *Историја чешког језика и књижевности* (1791–2) Јозефа Добровског, католичког опата, који ће касније важити као „отац славенске филологије”, односно „патријарх славистике”.

Добровски (1753–1829) од детињства је знао свој матерњи чешки језик. Али је као и други његови сународници писао и мислио на латинском и на немачком, а чешки му много није значео. У младости је имао жељу да, као мисионар Римокатоличке цркве, делује негде у Индији. А да би се за ту мисију припремио, морао је да учи друге језике и да се обавештава о народима који њима говоре. Ова жеља га је упутила ка спознаји посебности чешког и других словенских језика.

У Уводу његове *Историје* дата је систематизација словенског језика, раздељеног по разним наречјима. За мисао Добровског карактеристичан је став да сви Словени имају један језик, али да се он дели по наречјима, односно по дијалектима. То су следећа наречја: руско, старо славенско, илирско (у Бугарској, Србији, Босни и Далмацији), хрватско, словеначко, чешко, горњолужичко, доњолужичко, пољско с шлеским. (Потпуније информације налазе се у мојој књизи-хрестоматији *Срби и њихов језик*, 1997, 2002).

Први велики слависта после Добровског био је Словенац Јернеј Копитар (1780–1844). Он је био библиотекар Дворске библиотеке у Бечу. Најважније дело младог Копитара било је *Грамматика словенског у Крањској, Корушкој и Штајерској* (1809). За развој славистике, међутим, посебно је значајан његов текст *Патриотске фантазије једног Словена* (1910). (И он се налази у поменутој мојој хрестоматији). Модел виђења словенског језика и словенских народа, који је био поставио Добровски, Копитар је, највише у овом тексту, још шире разрадио и доградио.

По истом моделу/парадигми, направио је Словак Павел Јозеф Шафарик (1795–1861) своју *Историју словенског језика и књижевности*.

сти према свим наречјима и објавио је у Пешти 1826. године на немачком језику. Шафарикова обимна књига је велика филолошка грађевина; један од врхунаца словенске филологије, славистике. Али и у тој величанственој грађевини може се видети на делу основни модел већ успостављен у текстовима Добровског и Копитара.

Шафарик ни у самој књизи, али ни у њеном наслову, не говори о словенским језицима, већ о наречјима једног словенског језика. Таква формулација није случајна. Она је производ става да сви Словени говоре једним језиком, језиком словенским, али да у самом овом језику постоје различита наречја којима и он, као и његови претходници, даје национална имена.

Овом кругу великих слависта треба придодати и Вука Караџића (1787–1864). Њему су Хердереове идеје у Бечу дошле преко Копитара, који му је био ментор. Вук Караџић се, међутим, показао као један од најзначајнијих реализатора ових идеја. Захваљујући и Хердеровим идејама, али и Вуку као главном њиховом реализатору на Словенском југу, у Европи се чуо и српски глас пре свега преко српских народних песама. Вук Караџић је, међутим, био међу првим славистима који су „српско наречје” третирали као посебан језик, а не само као једно наречје словенског језика. Његовим речима казано, Вук је говорио и мислио исто као и његови велики савременици, али мало другачије. Време је показало да је Вук био више у праву. Данас се више не говори о једном словенском језику, већ о заједници словенских језика. Такође се говори и о славистици и о националним филологијама појединих словенских народа.

8.

Конституисање славистике имало је крупне последице по будућност европских народа, њихових језика, нарочито код немачког и словенског дела света.

Да би се оствариле идеје које везујемо за Хердера, логика збивања водила је очигледно ка променама стања у постојећим државама. Промене су се одвијале у смеру остваривања нове парадигме. Ове промене се најбоље могу сагледати на терену где се говорио немачки језик. Постојеће државе на овом простору морале су да доживе трансформацију. Од 38 разних држава на тлу где се говорио један језик, немачки, при крају 19. века створена је једна Немачка држава. Ујединитељ Немаца био је „гвоздени канцелар” Вилхелм Бизмарк. Пре свега његовом заслугом, али на далеко ранијим идејама, настало је у Европи једно моћно царство, Немачка.

Са процесима који су водили ка стварању Немачког царства, може се упоредити само оно што се збивало на тлу Италије. И тамо је,

под вођством Гарибалдија, створена велика Краљевина Италија, која је такође настала уједињавањем низа малих држава у којима се говорило једним језиком, италијанским.

У време кад се славистика почела рађати, постојала је само једна словенска држава, Русија. Индивидуалитет већине словенских народа није се могао потврђивати преко државе, већ тамо где је то било могуће: у области неговања националних језика и књижевности. Тај процес се одвијао у духу Хердерових идеја. Да би се процес стварања националних држава словенских народа привео крају, морала је да престане да постоји велика и пространа Аустро-Угарска. То ће се десити тек на крају Првог светског рата. Тада су се, поред постојећих словенских држава (Русије, Србије, Црне Горе и Бугарске), јавиле и неке нове: Пољска, Чехословачка и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Словенски народи нису више били у саставу туђинске државе.

9.

У процесу стварања националних држава словенских народа било је нешто различито од онога што се десило код Немаца и Италијана. Немци и Италијани су се ујединили тако што су изабрали један дијалекат за свој књижевни језик. Сличних покушаја било је и код словенских народа. Доста се говорило да и Словени треба да изаберу једно наречје за општи словенски језик. Али процеси нису водили ка томе да се изабере једно наречје/језик и да се оно прогласи за заједнички књижевни језик свих Словена. Процеси су водили ка томе да се она „национална наречја” (код Добровског и Копитара) потврде као национални језици.

Али ни онај стари идеал ка стварању једног словенског језика није био сасвим напуштен. Вреди зато обратити пажњу на покушаје да се тако нешто оствари.

Једно је идеја Јана Колара. По њему, ако Словени нису могли да се уједине око једног језика, могу да се уједине око четири међусобно блиска: руског (који би обухватио руски, малоруски, белоруски), пољског (који би обухватио пољски, кашупски и полабски), чешког (који би обухватио чешки и словачки) и илирског (тј. српског, који би обухватио српски, хрватски, словеначки и бугарски). Ова идеја је делимично заживела.

Друга идеја, која је настала нешто касније, потиче од руских славјанофила. Они су сматрали да се свеколико обједињавање словенског света може извршити узимањем руског језика као једног за све Словене. Отпор према тој идеји јавио се и у самој Русији, а она није прихваћена ни међу словенским филолозима и народима.

ДРУГИ ДЕО

1 (10)

Да је доследна примена Хердерових идеја морала да дође у сукоб са интересима постојећих држава, то се могло видети приликом преломне 1848. године, када је било много превирања у Европи. Том приликом одржана су и два важна конгреса: један пангермански, а други словенски. Оба конгреса имала су полазиште у истим идејама: у идејама Хердеровим. Сама формула (то је латински адекват појму парадигме) окупљања и раздвајања популација на етничкој основи била је: Један језик – један народ.

Пангермански конгрес био је одржан у Франкфурту, у мају 1848. На њему је испољена јасна тежња да се сви Немаци уједине у једну немачку државу. То је подразумевало и да се одвоје од других не-немачких народа. Релативно је лако било спровести у живот идеју да се немачке државице уједине и да тако настане једна велика немачка држава. Та амбиција је, две деценија касније, била преко Бизмаркове политике, и остварена. Али да би се потпуно остварила, ова идеја је подразумевала и издвајање немачког дела из Швајцарске и Аустрије. А то је значило и нарушавање интегритета тих држава. Швајцарци су се оглушили о ове идеје. Али су из Аустрије долазила сасвим одређена негативна реаговања. Аустрија је штитила интегритет своје Монархије. Заступници интереса ове Монархије, имали су у виду да ова држава окупља и мађарски народ и више словенских народа. Било је јасно да, ако би се доследно применила иста идеја, морало би да дође до укинућа Аустријске монархије. Царевина би морала да се распадне на немачки, мађарски и словенски део.

На истим идејним основама, са полазиштем у Хердеровим идејама, одржан је и Словенски конгрес у Прагу. Али природне интенције словенских идеолога на овом конгресу нису могле да буду ни јасно артикулисане, а камоли остварене. Једноставно зато што су биле у супротности са интересима опстанка Монархије. Крајње интенције учесника конгреса могле су да буду остварене тек кад је главна препрека уклоњена: тј. кад је Аустро-Угарска престала да постоји. Већ смо рекли да ће тако нешто моћи да се оствари тек на крају Првог светског рата, када је ова држава била војнички поражена.

Први светски рат почео је тако што је Аустро-Угарска објавила рат и напала Србију. Јача сила је већ нашла повод за рат. Али тај повод и није био и прави разлог овог крупног историјског чина. Рат је за Аустро-Угарску, у ствари, био превентивни: Империја је хтела да спречи остварење истих оних идеја на којима је направљено велико немачко царство. То је, ипак, било кршење принципа. Приступило се

политици силе: оно што важи за немачки народ, не мора да важи и за друге народе. Вреди приметити и чињеницу да су се, у овом рату, Немачка и Аустрија нашле заједно, на истој страни. Што значи да је у обема државама у први план истакнут државни интерес, а не идеје националних филологија.

2 (11)

Рађање и утемељење словенске филологије, славистике, одвијало се на тлу Аустрије, међу тамошњим словенским народима. То је чињено без битнијег учешћа Руса. Велике слависте у том почетном периоду дали су Чеси, Словенци, Срби, Словаци, али не и Руси. За идејама ових словенских филолога Руси су каснили неколико деценија. Тек негде тридесетих година Руска царевина је послала на Запад, у Беч, групу младих слависта да се о овим идејама обавесте и да о њима нешто науче. Међу овим славистима били су и неки који ће у следећим деценијама бити носиоци славистике у Русији: Бођански, Прејс, Срезњевски, Григорович, Надеждин.

Сама Руска империја није имала разлога да буде против рађања једне нове дисциплине која је тежила да бар на плану језика и идеја повеже словенске народе. Иза таквог понашања могли су да стоје и крупни државни разлози. Није се могло сакрити да ове идеје, дугорочно гледано, воде ка разбијању Аустрије, иако то није била ни јавна ни тајна намера ниједног од протагониста словенске филологије. Напротив, знатном броју ових слависта пристајао би придев аустро-слависта. За једног од првих слависта, Јернеја Копитара, на пример, било је карактеристично да се истовремено понашао и као аустријски патриота и као слависта. Али ослонац на славистичке идеје за моћну Русију у 19. веку није било питање њеног опстанка. Зато се она око славистике није много ни трудила. То су, изгледа, и главни разлози зашто је велика Русија била на маргинама збивања у славистици.

Пошто је словенска филологија на територији значајног дела Европе постала стварност, природно је било да се Аустрија, средствима којима је располагала, што више потруди да се умеша у славистичке послове. О корацима које је Аустрија предузимала, може се судити на основу догађаја у које је она морала да буде умешана. То су: Илирски покрет, Покрет Људевита Штура, Бечки књижевни договор, Штротсмајерова идеја југословенства, Јагићева инсталација сербохрватистике, инсталација тзв. нордијске школе.

О свим овим догађајима постоје одређене интерпретације. У мојим текстовима, међутим, они су интерпретирани знатно другачије него што се то обично чини. Поменути догађаји интерпретирани су у складу са увидом у принципијелне ставове националних филологија

европских народа, у темељне ставове оснивача славистике и србистике. О свим овим догађајима писано је у мојим књигама. Зато ћу, за ову прилику, само да поновим основне налазе.

а) Појава Илирског покрета обично је, у југословенском периоду, интерпретирана у позитивном контексту: као део настојања Хрвата да допринесу развоју славистике. Такође је и појава Илирског покрета тумачена као претеча идеје југословенства. У самој овој идеји препознавано је само добро које је идеја обећавала укупној југословенској популацији. После свега што се са Југославијом и улогом Хрвата у њој десило, последњих деценија, показало се и наличје овог покрета. Постало је јасније да Илирски покрет има и сасвим други смисао од онога какав нам је представљен. Главна функција овог Покрета била је да сузбије један од најважнијих и најмоћнијих славистичких покрета онога времена, онај око Вука Караџића. Илирски покрет се развио најпре на идеји да су сви балкански словенски народи, у ствари, један народ, Илири. Овакво представљање јужних Словена само је споља личило на интенције слависта да се сви Словени схвате као један народ. Убрзо се показало да је Илирски покрет имао као своју главну амбицију да покаже да Срби и Хрвати имају један књижевни језик, српски. Илирци су већ од самог почетка настојали да се овај језик једног народа подели на два језика. Зато и нису прихватили име којим су Срби тај језик називали, српски, већ су се определили да му дају име илирски језик, онако како је Аустрија тај језик називала. Средствима којима је као држава располагала, Аустрија ће убрзо наметати тезу да се име Илири односи пре свега на Хрвате, а не на Србе, а да се израз илирски језик не односи на српски, већ на хрватски језик. У времену пре појаве Илирског покрета било је другачије. Аустрија је за Србе имала Илирску депутацију и Илирску канцеларију, давала је српским патријарсима привилегије под именом Илирског народа, а српски језик је називала илирским.

б) Илирски покрет трајао је од 1835. до 1843, дакле седам година, колико је трајао и Покрет Људевита Штура међу Словацима. Главна интенција покрета Људевита Штура била је да се одбаци идеја да Чеси и Словаци треба да пишу истим књижевним језиком, језиком чешким. Овај покрет, који је имао сасвим супротне намере од Илирског, успео је: од средине 19. века Словаци више не пишу чешким језиком; пишу словачким.

Пошто Илирски покрет и Покрет Људевита Штура делују истовремено, а воде потпуно супротним решењима, лако је закључити да иза оба ова покрета стоје интереси Аустријске државе. Овој држави је било у интересу да Чехе и Словаке раздвоји, а Србе и Хрвате повеже, па да их после дели у складу са својим интересима, тако да Хрватима, на неприродним основама, припадне знатно већи део.

в) Бечки књижевни договор организован је 1850. године у оквиру пројекта прављења термилошких речника народа Аустријске монархије. Аустрија је хтела да то буде договор Срба и Хрвата око заједничког језика са циљем да му се наметне двонационално име, да се прозове српскохрватски, а да се за Србе, а тако и за Хрвате, на истом језику однегује посебна терминологија, па да се на основу тога од једног језика направе два језика. Текст договора и састав његових потписника доказују да је на Договору учињено нешто сасвим супротно. То није био договор Срба и Хрвата о различитим термилошким и правописним решењима, већ је то био Договор о принципијелним решењима која се тичу истог народа источне и западне хришћанске вере а који говори ијекавски, екавски и икавски. Сва научна решења у тексту овог Договора поклапају се са Вуковим ставовима, што значи да у Договору нису изневерени главни ставови националних филологија европских народа: да један народ разних вера, треба и један књижевни језик да има. Једина слаба тачка текста у томе је што овај Договор није именовао језик на који се односи. Али ставови у самом тексту Договора откривају о којем се језику ради: реч је само о оном језику којим се бавио Вук Караџић и који је он у својим делима називао српски и само српски. Договор нису склапали овлашћени представници народа него научници и књижевници који су познавали језичке проблеме.

Интерпретацију овог Договора као договора Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику наметнуо је касније Ватрослав Јагић у складу са властитим ставом да су Срби и Хрвати по језику један народ, али да се овај народ једног језика дели на католички део (Хрвати) и православни део (Срби). Оваква Јагићева интерпретација Бечког договора, била је без филолошких основа. Али се она могла одржавати зато што је иза ње стајала прво Аустријска монархија па затим и југословенска држава. Данас, кад ових држава више нема, научници су у ситуацији да слободније мисле и да догађај интерпретирају на основу аргумента.

г) У пуном складу са идејама славистике, да словенски народи чине једну целину, али и да имају своје посебности, настала је и српска идеја југословенства. Она се најпре јавила из отпора према Илирском покрету, и његовим јавним настојањима да прогласи да на Балкану живи само један словенски народ, Илири, који говори једним језиком, илирским. Српску идеју југословенства најјасније су формулисали челници Матице српске Теодор Павловић и Јован Суботић. По овој идеји, на Балкану живе четири балканска народа: Бугари, Срби, Хрвати и Словенци. Ови народи треба да негују и сопствени идентитет као посебни народи, али да развијају и међусобну сарадњу. Они нису никакви Илири, него су Југо-Славјани, тврдили су Павловић и Суботић.

Идеја илирства је само делимично била прихваћена на Балкану. Она уопште није прихваћена од Бугара, прихватио је један Словенац Јакоб Фрас (рођено име песника Стана Враза), а идеју су прихватили тек неки Срби. Аустрија је тада учинила нови потез. Године 1843. Илирски покрет био је, од стране званичне државе, забрањен. Тек од те „забране” оно што се дотле називало илирским именом, које се односило на Србе, почиње, по правилу, да се односи на Хрвате. Али да би се идеја илирства остварила, отворена су врата за тобожње ново решење. Ново решење је дошло у виду идеје југословенства. Номинално је то била идеја бискупа Штросмајера, бившег бечког дворског каноника, који је постао најзначајнији хрватски идеолог у 19. веку. Штросмајеров пројект био је да се *само* три балканска словенска народа: Словенци, Хрвати и Срби, дакле они који живе у Аустрији, под именом Југословени, нађу као једна федерална јединица у оквиру федерализоване Аустрије. Оваква идеја само је по имену била истоветна са оном српском идејом југословенства Теодора Павловића и Јована Суботића. По садржају је била нешто сасвим друго.

Треба имати у виду да су две идеје југословенства, биле присутне све до пред Први светски рат. Срби су се углавном држали своје идеје југословенства, а Хрвати своје. Могло је само споља да изгледа и да је Хрватска идеја југословенства била у супротности са интересима Монархије. Расплет у Првом светском рату показао је да Штросмајеров пројект није остварен у оквиру Аустрије; практично је остварен тек у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Што значи да ова држава није прављена на српској, већ на хрватској идеји југословенства.

д) Са наметањем Штросмајерове идеје југословенства, у блиској вези је оно што се збивало у области филологије. У овој области главну улогу имао је Ватрослав Јагић. Главни његов учинак јесте што је временом успео да потисне србистику у име сербокroatистике. После неславног краја Југославије, види се да је то учињено у духу Илирског покрета и остваривања аустријских државних интереса, али и хрватских националних интереса.

Оваква Јагићева настојања нису добијала подршку у Краљевини Србији, а ни у српским националним институцијама све док је постојала Србија. Међу Србима ова идеја била је шире наметнута тек у првој Југославији, а легализована на Новосадском договору 1954. године.

И Штросмајерова идеја југословенства, и Јагићева идеја сербокroatистике, биле су владајуће у југословенском периоду. У основи те идеје био је став да су Срби и Хрвати један народ, па треба да имају један заједнички књижевни језик. Ова идеја истовремено је пројектовала поделу Срба и Хрвата по вери, али и по писму, па и по језику:

Хрвати су католици, Срби су православци, Хрвати говоре западним дијалектом (ијекавицом) Срби источним (екавицом), Хрвати пишу латиницом, Срби пишу ћирилицом. Само на основу ове идеје Хрвати су рачунали са великим делом српског народа, српског језика, и српске писане културе уопште.

ђ) Међу велике државне аранжмане спадају и они који се превасходно тичу историографије. По том аранжману, историјску свест великог броја народа треба обликовати тако што би се подвргли интерпретацији са једне тачке гледишта. То је била тачка гледишта Аустрије, односно Немачке. Главна функција овако широко постављеног задатка била је да се елиминишу резултати самородне словенске, али и српске самородне школе. Тај посао се обављао смишљено, ригорозно и дуготрајно. Како је то чињено, за пример, бар у области филологије, може се узети посмртно издање Шафарикове *Историје југословенских књижевности* које је приредио његов зет, историчар Јозеф Лиречек, отац Константина Лиречека (1863). У мом тексту о Шафарiku (у књизи *Систем српске књижевности*, 1996, 2000) конкретно је показано да је Шафарик имао да послужи пројектима иза којих није и не би стајао.

Срећом, последњих деценија дошло је до обнављања српске самородне школе и до појаве низа дела која су настала на валу те обнове. За ту област постоје далеко од мене обавештенији људи, а неки од живих учествују на овом скупу. Они о овој теми могу и далеко више да кажу.

ТРЕЋИ ДЕО

1 (12)

Са становишта остваривања државних интереса Аустрије, с једне стране, и са становишта природног развоја славистике, па и природног развоја националних филологија словенских народа, с друге стране, два су словенска народа посебно важна. Та два народа су Срби и Руси.

Србима је као народу веома погодовао и развој славистике уопште, али и развој националних филологија словенских народа посебно. Не само да су тиме добијали шансу да се самосвесно као народ афирмишу, већ су добијали положај посебног народа међу Словенима. Не треба заборавити да је П. Ј. Шафарик, најважнији слависта свих времена, Србе сматрао народом из којих су изашли сви словенски народи, а њихов језик „мајком језика”, словенских. Такође, не треба изгубити из вида ни да је природна тежња Срба да се уједине,

била у природном раскораку са интересима Аустрије да опстане као царевина.

Царска Русија, с друге стране, била је, самим својим постојањем, велики изазов. Као велика земља, а посебно као земља најбројнијег словенског народа, могла је постати лидер словенских народа и центар њиховог окупљања. Са том опасношћу Аустријска монархија морала је да рачуна.

„Године 1867. држала се у Москви етнолошка изложба руске царевине на коју су од Словена свију колена позвани били” каже на почетку четврте књиге своје *Аутобиографије* Јован Суботић (1902, 2009). То је била нека врста неформалног конгреса словенских народа. Шта се збивало на овом великом свесловенском окупљању, и како су аустријске власти гледале на учешће својих поданика, представника појединих словенских народа, можемо посредно сагледати из ове књиге Јована Суботића. Суботић је у том тренутку био један од најистакнутијих Срба тога времена. Био је судија Касационог суда у Загребу, личност ранга чије је постављење зависило непосредно од самог цара. После овог свесловенског конгреса Суботић је одједном пао у немилост. Уследиле су последице које из царске немилости проистичу.

Интерес државе, која се од 1868. назива Аустро-Угарска, био је да се маргинализује природна могућност Руса да играју велику улогу у словенском свету. Иста логика тражила је да се неутралише могућа улога Срба у остваривању конзеквенци развоја славистике, односно србистике.

2 (13)

О логици политике иза које је стајала Аустро-Угарска можемо да закључујемо по потезима који су добро познати.

а) У првој половини 19. века славистика и словенске филологије развијале су се полицентрично. Што значи да су се центри јављали тамо где су била средишта појединих народа. Развијала се дакле у Прагу, Пешти, Братислави, Бечу, Новом Саду, Петрограду.

У другој половини 19. века славистика има један главни центар, Беч. Беч постаје такав центар нарочито од доласка Ватрослава Јагића на место шефа Катедре за славистику и уредника часописа на немачком језику *Архив за словенску филологију*. Звања која Јагић има нису звучна. Али му место на којем је даје могућност за остваривање циљева.

Ватрослав Јагић (1838–1923) има богату и биографију и библиографију. Рођен је као Хрват, кајкавац, у Вараждину, под именом Игнац. Име Ватрослав му је псеудоним. Универзитетску каријеру је

започео у Одеси на Црном мору уз помоћ Валтазара Богишића, Србина католика из Цавтата, који је као правник имао европску репутацију. Наставио је затим у Москви и Петрограду, а потом у Берлину, док се није скрасио у Бечу, где је живео до смрти. Догађаји око увођења имена босански језик у време Бењамена Калаја крајем 19. века откривају да је он био човек бечког Двора. За њега је карактеристично да је науку ставио у службу политике. Важио је, за живота, као највећи слависта. Али после њега славистика више није конзистентна наука, не делује на општеприхваћеним филолошким принципима као у првој половини 19. века.

б) Ауторитетом који је имао у науци, Јагић је највише допринео да се елиминише србистика у име сербокроатистике и да се српска идеја југословенства (Теодора Павловића и Јована Суботића) замени хрватском идејом југословенства. Извесне способности које су нам познате из деловања Јосипа Броза Тита имао је, пре њега – Јагић.

в) Мање је познато да је Јагић одиграо велику улогу и у стављању руске славистике под своју контролу. Он је то посебно учинио тек на почетку 20. века. Године 1903. Руска царска академија у Петрограду почела је да ради на великом пројекту под називом *Словенска енциклопедија*. Из тога пројекта изашло је неколико обимних свезака. Из једне од њих, која се тиче српског језика – који је Јагић преименовао у српскохрватски – види се и како је он тај језик још почетком 20. века поделио на источни и западни део. На ту чињеницу указано је у мојој књизи *Срби и његов језик* (1997, 2002). Овакав пројект поделе српског језика преименованог у српскохрватски, оствариће се тек на Новосадском договору (1954).

Године 1910. изашла је, такође на руском језику, обимна Јагићева књига *Историја словенске филологије*. У њој је интерпретација развоја словенске филологије дата кроз виђење Јагића. Обратио сам посебно пажњу на његову интерпретацију бечког Књижевног договора 1850. као договора Срба и Хрвата о заједничком језику. Став о тој интерпретацији посебно сам изложио у књизи Бојана Радића *Разговори са Петром Милосављевићем о Новосадском скупу* (2008). На жалост, накарадна Јагићева интерпретација је у науци већ раширена. Последице прихватања такве интерпретације за Србе су веома велике и веома лоше. Српски филолози и други слависти, на жалост, нису приметили да аустријски политичар под маском филолога, успева да одређене ставове пласира преко најзначајније институције најзначајније словенске земље, Царске академије наука у Петрограду. Срби на важним положајима у Краљевини Србији увек су имали отклон према идејама које су долазиле из Беча. Ова идеја, међутим, долазила је из самог Петрограда. Русофилски расположен принц Александар Карађорђевић попустио је пред идејама југословенства и сербокроатистике које су пласиране из најважније научне институције у Петрограду.

г) Поменути догађаји, као и друга сазнања до којих сам дошао, сведоче да су Срби и Руси, још пре појаве комунизма, и то преко славистике, из самог њеног центра, били стављени на погрешан колосек.

Срби су се на погрешном колосеку нашли следећи Штрос-мајер-Јагићеве ставове југословенства и Јагићеве идеје сербокроатистике. А сами Руси, препуштајући руковођење славистиком Јагићу, човеку аустријског Двора, изгубили су у славистици место које им природно припада.

У Првом светском рату и Срби и Руси су се нашли насупрот двама немачким царевинама: Аустро-Угарској и Немачкој и њиховим нереалним претензијама продора на Исток.

На крају Првог светског рата Немачка и Аустрија биле су поражене, а Русија и Србија су се нашле међу победничким снагама. Али је победа ових земаља била Пирова победа. Русија је из овог рата изашла као комунистичка земља, под именом Совјетски савез. У овој држави „руска идеја” (израз Берђајева), уиме комунизма, била је потиснута. На делу је био комунистички интернационализам и извоз комунистичке револуције. Не треба посебно подсећати да су се комунистичке идеје најпре јавиле у Немачкој, а да је Лењин из Швајцарске преко Немачке, у току Првог светског рата, дошао у Русију да изведе револуцију. За много деценија унапред Руси ће практично постати губитници.

Србија и Срби ће дуго остати у оковима Југославије. Из Другог светског рата и Југославија ће изаћи као комунистичка земља, што значи да ће Србија и Срби, поред југословенских, добити још једне окове, окове комунистичке.

3 (14)

На последњу деценију 20. века, када се десио распад Совјетског савеза и разбијање Југославије, обично се гледа као на трагичне догађаје. За такво гледање постоје и многи аргументи и оправдања.

Али ови догађаји имају и своје добре стране. Ја њих видим у појављивању шанси да се обнове и поново развију и славистика и србистика. И да и Руси и Срби, у тим дисциплинама, заузму место које им припада и на основу ставова Хердерових и на основу сопствених традиција из времена првих слависта. Ништа више, али и ништа мање.

Из распаднутих својих држава, Совјетског савеза и СФР Југославије, Руси и Срби изашли су са ожиљцима. И сами темељи два блиска народа су поткопани, нарочито у филологији. Да би изашли на пут који им природно припада, морају се потрудити да много шта обнове.

Русија и Србија данас опет иду путем јачања сарадње на разним пољима, нарочито енергетским. Али је сарадња нарочито по-

требна у сфери културе, науке и духовности, дакле у областима где се континуитети бележе вековима.

Користим прилику да се на овом скупу zaloжим за обнављање сарадње на филолошком пољу.

Не може да се каже да такве сарадње до сада није било. Али може да се каже да се та сарадња одвијала на нивоу институција, и руских и српских, које су биле постављене на лоше колосеке још у време илирске, а поготово Јагићеве интервенције. Таква сарадња могла је и да штети, а не само да се одвија на обострану корист.

У том смислу и руским и српским институцијама потребна је озбиљна трансформација. Верујем да би за деловање у том смеру политички естаблишмент Русије имао више смисла. Руси имају историјску обавезу да обнове славистику на основама почетних идеја ове филологије. После искуства са комунизмом само им здрава славистика може омогућити повратак на природно место које треба да имају у словенском свету. А то значи природну комуникацију са словенским народима и државама. Обнављање славистике подразумева и дубоко и трајно обнављање србистике. И за ову обнову, из властитих интереса, Руси би требало да буду заинтересовани и да јој дају подршку.

Српски политички естаблишмент, на жалост, до сада није показао интересовање за ова питања. Намерно и ненамерно, овај естаблишмент није ни приметио, односно није хтео да примети, деловање Покрета за обнову србистике, који постоји скоро деценију и по. Зато би подршка овом Покрету за обнову србистике добро би дошла бар са руске стране. А кад то кажем, видим у томе и српски, али и руски интерес. Што значи да на тај интерес не гледам једнострано, на интерес само једне стране. Русима је у интересу, исто што и Србима: да се обнови славистика на изворним идејама. А оваква обнова славистике, не може да се одвије без обнове србистике. Можда и овај сусрет у Руском дому у Београду може да буде корак у том правцу.

Petar Milosavljević

THE BIRTH OF SLAVIC STUDIES AND CONSEQUENCES

Summary

This text has three parts. The first one discusses the European world from the time before the birth of the national philologies of European nations, the birth of Slavic studies and the consequences this major event had for the German and Slavic worlds. The second part of the text discusses Austrian attempts to put Slavic studies and to the role these nations, and their states, can play in the Slavic world of today.